

Csak a szorongás?

VISSZHANG - LXVII. évfolyam, 3. szám, 2023. január 20.

Somogyi professzor az *ÉS* december 2-i számában [vele közölt interjúban](#) oda nyilatkozik, „a hit azért alakult ki, hogy a szorongást csökkentse” (2022/48., december 2.). Ez az általánosan elterjedt és sokszor idézett felfogás azonban nem támaszkodik sem az agy kutatás bármely eredményére, sem a történettudomány vagy a szociológia által föltárt összefüggésekre. Amikor például Freud megfogalmazta, hogy a vallás kényszerneurozízis, akkor egy bizonyos típusú vallásosság egy bizonyos hatására nézve igaza lehetett. Az általa alkalmazott terápia sikerének egyik elméleti kulcsa volt a vallás egy hatásának leleplezése. De ebből nem következik, hogy a hit, a vallás mint olyan a szorongás szülötte, csak az, hogy bizonyos vallás társadalmi és morális téziseinek és követelményeinek kulturális áthagyományozása gátlásokat és büntudatot alakíthat ki az egyénben. Az *Egy illúzió jövője* 1935-ös kiadása előszavában azonban már önkritikusan hozzátette, hogy talált egy megfelelőbb megközelítést, amely „a vallás igazságtartalmára épít”. Amikor pedig arról írt, hogy „a gyermeki tehetetlenség érzéséig világos körvonalakban nyomon követhető a vallásos magatartás eredete”, akkor sietett hozzátenni, lehet, „hogy valami más is van mögötte, de az egyelőre ködbe burkolózik” (*Das Unbehagen in der Kultur*).

Amikor még Freud előtt Schleiermacher megfogalmazta, hogy a vallás elsősorban érzület, és nem gondolkodás vagy cselekvés, akkor bizonyos filozófiai és vallási irányzatokkal szemben tette ezt az állítást. Gyenge Zoltán egyik írásában rámutatott e gondolat Kierkegaard-éval való rokonságára (vö. *Schleiermacher vallásos érzülete*, in: *Kellék*, 50.). De itt sem a vallás egyetemes fogalmáról és keletkezéséről van szó. Hanem egy bizonyos vallási felfogás beható bírálatairól, amely a XVIII. és XIX. század fordulója körüli vitákat jellemezte.

Ha Somogyi professzor, elhagyva a természettudomány biztos talaját, a vallástudomány onnan nézve ingoványos területére lépve azt állítja, hogy a hit, a vallás a szorongásból fakad, akkor ezzel egy nézetrendszer felfogását visszhangozza, és úgy tesz, mintha az a Freud által említett köd, amely számos más lehetséges okot is rejthet, (már) nem is létezne. Pedig abban a ködben más gondolkodók rátaláltak az emberi tumultus mi-tudatot létrehozó hatására, ami vallási jellegű (Émile Durkheim), az istenség általi lenyűgözöttségre (Rudolph Otto), a szent megjelenésére (Mircea Eliade) vagy annak hatalmára (Hans Joas), vagy arra az emberrel egyidősnek tűnő gyakorlatra, hogy elhunytjait eltemesse, és a sírba eszközöket helyezzen, amelyekre a halottnak még a halál utáni birodalomban szüksége lehet (Wolfhart Pannenberg).

A vallás keletkezéséről csak fantáziálhatunk, s a filozófusok, kultúrantropológusok, vallástudósok a legkülönbözőbb elméleteket állították fel arról, amiről a természettudomány semmit sem tudhat, ezért semmit sem állíthat. A vallás eredetének kérdésére adott válasz attól függ ugyanis – húzza alá Walter Capps –, az illető gondolkodó hogyan definiálja a vallás lényegét, amelynek eredetét ki akarja jelölni (*Religious Studies*).

Az interjú nem hagy kétséget afelől, hogy alanya miben látja a hit lényegét. Nem más az számára, mint a múlt remisziscenciája, elmaradottság és tudománytalanság. Attól tartok, nem alaptalan úgy vélni, hogy ebben a felfogásban a „sötét középkor” elnyűtt frázisa köszön vissza, amelyben a hit és az egyház a tudományt akadályozta, a kritikusokat inkvizíció elé idézte és a társadalmi igazságtalanságokat fenntartotta. A sötét középkor metaforáját Petrarcának (1304–1374) köszönhetjük, aki a klasszikus görög és római műveltség hanyatlását bírálta ezzel a kifejezéssel. Abban bízok, hogy a fiatalok majd megérik azt a kort, amelyben eloszlik a sötétség és felragyog a világosság (*Africa*, IX. 456–7.). Igazat adhatnánk

Somogyinak, ha korunk a tudománnyal szembeni általános lebecsülésére vonatkozóan utalna Petrarca, aki saját korát tekintette sötétnek a korábbi kor ragyogásával szemben.

Mindazonáltal az a bizonyos sötét középkor hozta létre az egyetemeket, integrálta Európába az arab számokat és a görög filozófia klasszikusait, alakította ki és mélyítette el az emberi személy értékének tudatát, és alapozott meg egy sereg olyan kulturális vívmányt, amelyre mai kultúránk is igyekszik támaszkodni a kortárs sötétségekkel vívott permanens küzdelmében. Nem vitás, hogy a középkornak is voltak szörnyű sötétségei, a boszorkányüldözéstől a tömegek éhezéséig, a nyomor és fényűzés ellentmondásaiig. De hogy mindennek maga a hit, a vallás és az egyházak lettek volna az okai és fenntartói, az az egykori kommunista és az újateista ideológiából táplálkozó tétel, amelyet komoly gondolkodó csak kritikával illethet.

Merre vezet az út a jövő felé? Talán süllyesztőbe, talán nem. A világhírű tudós szorongását nagyon is lehet érteni és osztani, tekintettel mindazokra, amiket egyébként említ a társadalom, a politika és a tudomány mai tendenciáit szemlélvén. Abban is igazat adhatunk neki, hogy „az ember akkor tud a jövőn gondolkodni és családot alapítani, ha nem szorong”. Ám neki is látnia kell, hogy a jogos kortárs szorongások nem vezetnek vallási reneszánszhoz. S talán annak is adhatunk esélyt, hogy a hit és vallás mai formái anélkül csökkenthetik a szorongást, hogy aláásnák a demokrácia és a tudomány vívmányait.